

СУКОБИ НА ЦРНОГОРСКО-ТУРСКОЈ ГРАНИЦИ У САНЦАКУ ПОЧЕТКОМ XX ВИЈЕКА

Приликом утврђивања црногорско-турске границе у Санцаку није се водило довољно рачуна о природи земљишта, о тачном фиксирању границе, двовласничким имањима, па је то често доводило до сукоба. Сукоби су рјешавани споразумима, али они нијесу поштовани ни са једне ни са друге стране. Чести упади, пљачке и убијања постали су редовна појава крајем XIX и почетком XX вијека.

Граница на Тари је успостављена тек 1886. године. Све до тада је трајао спор око тачног фиксирања граничне линије. Граница је ишла планином Бјеласицом, затим поред села Бјелојевића и раздавајајући њихова имања силазила на Тару код Мојковца а одатле ријеком Таром. Граница је одређена одлуком комисије коју су сачињавали представници Црне Горе и Турске, о чему је 1886. године закључен споразум на Мојковцу.¹ Муслиманско становништво из пограничних села која су припала Црној Гори прелазило је на турску територију и насељавало се углавном дуж границе. Врло су незадовољни успостављеним стањем и постају узрочници честих упада који доводе до пљачке имовине и међусобних убијања. Тако је 20. јула 1886. године дошло до напада од стране Доњоколашинаца на Поља. Напад је добио карактер замашне борбе која је трајала два дана. Резултат овог сукоба био је: седам погинулих црногорских војника и педесет башибозука.

До таквих, већих и мањих, обостраних упада долази врло често. Ти погранични сукоби доводе до тога да је Порта, ради избјегавања конфликта са Црном Гором у оних интервалима када су односи међу њима били релативно добри, морала често мијењати кајмакаме и друге чиновнике у Доњем Колашину, који су само повремено успијевали да створе подношљиво стање на граници. Године 1901. дошао је на дужност кајмакама Саит-бег, за чију су личност везане многе акције које су водиле завођењу мира у овом иначе врло узбурканом крају. Иако је у питању новинска вијест, иако то може бити донекле ласкање, није без основа похвала на његову адресу написана од „Србина — Затарца“ у „Гласу Црногорца“ од 10. марта 1901. године.²

¹ Глас Црногорца, 4. V 1886.

² Пописаник овог новина, „Србин — Затарца“ је вјероватно учитељ Јаков Војиновић који се 1900. године налазио на дужности у Прошћењу, одакле је и раније слао дописе „Гласу Црногорца“.

Становници пограничних села су се користили правом слободног ношења оружја, па су се у великом броју наоружавали. Године 1897. дошло је до убацивања великог броја пушката из Црне Горе. Наоружани су становници: Прошћења, Стожера, Барица, Пренђана, Фемића Крша и других села. Турска власт се није том акту противила, јер је, наводно, то било оружје које је црногорска војска заробила од Турака у бици на Вучјем долу 1876. године. Пошто је оружје турско а добијају га турски поданици, није било разлога за противљење. Међутим, Црна Гора срачунато врши то наоружавање, па идуће, 1898. године убације и другу количину оружја. Пушке убациване овом приликом су тзв. „системе“, замјене новим, модернијим „московкама“ којима је тада наоружана црногорска војска. Турска власт тада увиђа у чему је ствар и противи се овој акцији. Долази до састанка представника на Мојковцу 1900. године. Црну Гору је у овим преговорима заступао Милован Меденица, окружни капетан у Колашину, а Турску Шемси паша, специјални царски изасланик. Том приликом је одлучено да се оружје добијено из Црне Горе врати и преда у Пољима. Споразумом постигнутим тада је, поред осталог, одлучено „кад се коме украде мал, па се траг доћера до пранице, да позове дотичне праничаре и траг им преда, послје чега село или општина, ако не пронађе лупежа, украдени мал плати; кад се ко ухвати ноћно да тумара преко пранице, без билета пограничних власти, да се има сматрати као лупеж и као таквог или га убити или га ухватити без икаквог одговора“.³

Овај споразум није поштован. Сукоби бивају све чешћи и већи. Положај пограничног становништва бива све тежи, број међусобних убиства расте сваки даном. Такви инциденти доводе до једног праничног спора, који узима толико широке размјере да постаје предмет интересовања не само Црне Горе и Турске већ и других европских држава.

Сукоб који је избио 1906. године познат је као „Шемси пашина година“, мада је био условљен једним другим који се десио 1905. године.

У развоју овог догађаја ми ћемо видјети опште интервенције црногорских власти, нарочито Министра војног, предузете ради обустављања сукоба из 1906. године, што не значи да догађај није одговарао плановима опште спољне политике Црне Горе у односу на Турску. Те интервенције су код устаника створиле утисак да је министар војни Јанко Вукотић био поткупљен од стране Турске, односно да је издао овај покрет.⁴

Сукоб је почео 28. априла 1906. године. До почетка борбе дошло је оног дана када је кајмакам из Доњег Колашина (Шаховића) изашао с војском на Градац и започео прадњу карауле. Стожериани, Баричани и други нијесу хтјели да то дозволе. Знали су да постављање турске предстраже, војничке посаде, на томе мјесту значи прекид оне самосталности коју су они раније осје-

³ Записи, 3 — 4/62, страна 485.

⁴ По сјећању учесника овог догађаја Андрије Ђоговића из Барица.

ћали у односу на турску власт. Прелаз преко Таре у Црну Гору био им је мање више слободан, а чивчијске обавезе извршивали су само у случају кад их на то присиле, па су због свега тога ријешили да онемогуће градњу карауле на Грацу. Пошто су иначе били наоружани, напали су на кајмакама, односно турску војску, и успели да их натјерају на повлачење.

Пошто је борба узимала све више маха, пошто су Турци поред аскера мобилисали и башибозук, организатори побуне се обраћају за помоћ Вулу Кнежевићу, команданту Језеро-шаранског батаљона.⁵

Командир Вуле Кнежевић и погранични комесар Јово Мемедовић реагују на покрет тако што захтијевају од устаника да буду лојални турски поданици, да не изазивају сукобе и да се не надају помоћи од Црне Горе. Да се запазити и разлика у начину реаговања односно у односу ове двојице према овом покрету. Добија се утисак да Вуле Кнежевић тај сукоб одобрава и да његово противљење има чисто формалан карактер. Он ће то, уосталом, показати касније, кад без одобрења и знања виших шаље помоћ устаницима.⁶ Међутим Мемедовић је много оштрији.⁷

Истог дана када је устанике упозорио на лојалан однос према турској власти Мемедовић шаље извјештај министру војном Јанку Вукотићу. Из садржине извјештаја види се да би он хтио да овај догађај још више распали. Хлио би да издјејствује наклоност Црне Горе, да је „убиједи“ у потребу помоћи коју треба да пружи. „... Јављају да је наступило жалосно стање српског народа због турске војске и насиља. ... У мене има нешто лањске џебане, оћу ли дати“.⁸

Но, без обзира на став пограничног комесара из Жабљака Јова Мемедовића, односно црногорске владе и њеног војног министра, дошло је до преласка црногорске пограничне војске преко Таре и упуштања у борбу с Турцима. Прешле су јединице Језеро-шаранског и Пољског батаљона. Нема су се придружили устаници из Барица, Стожера, Крушица и других села. Извршили су напад на Шљемена, Обод и Лијеску. Попалили читава села и убили велики број турских војника. До преласка јединица црногорске војске, односно њиховог упуштања у борбу с Турцима, дошло је 5. маја, дакле недјељу дана последије почетка овог сукоба. Изгледа да је прешло много више војске из Пољског него Језеро-шаранског батаљона, јер се на ту околиност жале командири чета из Језеро-шаранског батаљона свом командиру Вулу Кнежевићу.⁹

Актуелност овог догађаја и његов замах доводе до тога да је црногорска влада била принуђена да одреди свога специјал-

⁵ Државни архив — Цетиње, ПКЖ, ф. 1, 8, Писмо Неша Јоксимовића пограничном комесару на Жабљаку, 13. V 1906.

⁶ Државни архив — Цетиње, ПКЖ, ф. 1, 8.

⁷ Исто.

⁸ Исто.

⁹ Државни архив — Цетиње, ПКЖ, ф. 1, 8.

ног изасланика који је и дошао у Поља са специјалним инструкцијама у односу на овај догађај. Његово писмо Вулу Кнежевићу и све оно што је у њему рекао представља дискретни став Црне Горе.¹⁰

Из овога и других докумената да се закључити да црногорски погранични органи не могу и не желе да буду по страни овога догађаја. Развој дотадашњих односа, опште тенденције које представљају суштину спољне политике Црне Горе, у ствари упућују на форсирање сукоба. Како би се, уосталом, могло другачије схватити писмо које истог дана шаље Јово Мартиновић Вулу Кнежевићу.¹¹

Извршена је, дакле, концентрација 4 батаљона (Језеро-шаранског, Липовског, Колашинског и Пољског), што представља јаку војничку силу. С обзиром на развој прилика преко Таре, Вуле Кнежевић се одлучује да ступи у отворени сукоб с Турцима, да притекне у помоћ прекотарцима, иако за то није добио одобрење од министра војног. Он 7. маја о томе обавјештава министра овако:

„Пренђани и Вашково и Крупице и неки дио моје војске уљегло је данас у бој у Маоче и Водно. Бој се не прекида. Изглед

¹⁰ Писмо гласи:

„Господијчу командиру Вулу Кнежевићу
На Пода

Ја сам дошао јуче у Поља, изаслат од Књажевске власти, да пратим будно догађаје који се збивају у нашој непосредној близини преко границе.

Према моме мишљењу добро ће бити да ваш батаљон буде припреман за сваки случај, но свакојако треба пазити да не дамо каквог повода Турској да улаже протест велесилама због нашег мијешања.

Највишу пажњу обратите на то да се не би каква војска провукла од Пљеваља тајно да нашим зађе за леђима неопажена, на то треба да пазе Пренђани и Вашковци, по случају потребе да се с војском и почаркају да би дали тијема нашим могућност да се приберу и распореде, иако их не би турска сила са двије стране дохватила.

Шемси паша стигао је синоћ у Вранеш и ја све очекујем какве ће мјере предузети. Буде ли дошао намјером да умири побуњени крај, нека се главари из Пренђана и Вашкова нађу да му кажу све што трпе од Турака, буде ли пак кренуо да се силом оружја угуши рају, онда нека се Пренђани и Вашковци са осталијем Србима не упуштају у отворени бој но нека гледају дако би ће с краја залијепили Турке и нек се измичу к гредама. Робље пак ако дође крајња нужда нека пријеђе нашу границу, али опет вам јављам у крајњој нужди.

Вама препоручујем да мотрите бистро на цијо догађај и да пуштите уходе гдје год за сходно нађете да вас редовно извјештавају о свијем покретима Турака.

Јутрос ми је дошло писмо да су добро запамтили Турке, заузели јуришом Шљеме и опалили Лијеску и Обод.

Пренђанце и Вашковце немојте оставити без чебане, а што новије буде јавићу вам. Такође јављајте и ви мени редовно и кад год за потребу нађете.

О мјерама које вам ја препоручујем можете извјештавати надлежног Бригадира а у случају потребе и Министра Војног.

Поља
6. маја 1906 год.

Обласни управитељ
Бригадир Јово Мартиновић“

¹¹ Државни архив — Цетиње, ПКЖ, ф. 1, 9.

је пропасти. Мој батаљон улази у бој и прелази ујутру у Пренђане и Крупице. Шили ми помоћ и муницију иначе би била пропаст неизбјежна.¹²

Борбе у пљеваљском кадилуку биле су много мање. Тамо Турци нијесу ни били толико насртљиви у смислу изазивања побуне колико у бјелополском. То зна и Јанко Вукотић, па се љути што су се Вашковци, Пренђани и Крупићани одвојили „од Срба Бјелополског кадилука же је невоља за одбрану. Каква је та памет да се изазива буна на другу страну без икакве невоље бар у садашњим приликама“.

Пламен немира захватио је широко подручје. Поред Барица, Стожера и Лијеске, борбе су захватиле и Лепенац, Обод и друга села.

Јово Мартиновић обавјештава Вула Кнежевића 7. маја овако: „Јучер попалисмо цијели Лепенац, Обод и Сигу Ељдића. С турске стране било је много мртвих и рањених, осмину су посјекли ... Сињоћ је свуда по Лепенцу пламен од огња сијао.“¹³

Међутим, улазак црногорске војске у борбу с Турцима доводи до интервенције турске владе и других европских држава. Пријети се нападом на Црну Гору. Због тога и Јанко Вукотић и Јово Мартиновић у један глас траже од Вула Кнежевића прекид операције.¹⁴

Турска влада је са Црном Гором водила преговоре око предузимања мјера за обустављање овог устанка. Она је окривљавала Црну Гору за давање подршке и помоћи. У преговорима је турска влада пристала да обустави грађење караула на граници, што је и био повод за борбу.

Наређење Јанка Вукотића је извршено. Војска се повукла, а устаници су такође морали напустити своја станишта и прећи преко Таре у Црну Гору.

Тару су прешли испод манастира Добриловине. Тачан број породица односно лица која су прешла у Црну Гору није могуће установити, али је, по сјећању преживјелих учесника, он био велики. Нико није остао у: Барицама, Стожеру, Ободу, Лијески, Лепенцу, Прошћењу и другим граничним селима. По неким подацима број пребјеглих у Шаранце и Поља износи око 2.000 душа¹⁵

Након преласка становништва у Црну Гору дошло је до преговора у Мојковцу. Преговоре су водили у име Турске мајор Селим бег, а у име Црне Горе капетан Сава Анђелић. По том споразуму је ријешено да се цјелокупно становништво које је за вријеме „Шемси-пашине године“ прешло у Црну Гору врати и да се преда оружје које је од Црне Горе добивено 1897 и 1898. године и у другим приликама.

¹² Државни архив — Цетиње, ПКЖ, фасцикла 1, 8.

¹³ Исто.

¹⁴ Исто.

¹⁵ Вуле. Кнежевић, Племя Шаранци, Београд 1961, 133.

Народ је враћен без плетовора, нико није могао остати у Црној Гори изузев оних који су бли пресуђени на смрт од стране турских органа власти. Народ је био веома разочаран на такав однос Црне Горе. Говорило се да их је Јанко Вукотић продао Турцима.¹⁶ Вратили су се разоружани и тек сада су имали да издрже сав бијес ага и бегова, јер су се ови светили за све што им је било криво.

Прилике су се у овом крају привремено средиле доношењем устава у Турској, 1908. године. Тај устав је у нашем народу познат под именом „Хуријет“, што значи слобода. Устав је у Бијелом Пољу објавио Амир Кучевић, на великом народном збору који је организован тим поводом. На збору су говорили: Амир Кучевић, Сретен Станић и други. Дошло је до међусобног љубљења потова и хоџа, као и других. Народно весеље је трајало више дана — у Бијелом Пољу и околним селима. Прокламована је потпуна једнакост свих прађана Отоманске империје, без разлике на вјеру. Младотурска револуција и завођење уставног стања у Турској доводе до измјене политичких прилика у овом крају и Санџаку уопште.

Изједначавање Срба са муслиманима и њихово наоружавање и узимање у војску многи нијесу могли да схвате. Због тога је међу муслиманима дошло до подјеле — на присталице и противнике устава. Анексија Босне и Херцеговине је још више допринијела привременом заједничком иступању Срба и муслимана. У Сјеници је 19. октобра 1908. године одржана заједничка конференција представника Срба и муслимана из Санџака.¹⁷ На конференцији представника Срба говорили о потреби заједничке борбе против Аустро-Угарске; да су Срби и муслимани у Санџаку, без обзира на разлику у вјери, браћа и да је потребно јединство и слога међу њима.

Али, доношењем новог устава и истицањем пароле „Османлијско царство Османлијама“ (што представља основу младотурске политике), наступило је разочарање. Из Бијелог Поља су у „Вардару“, листу отоманских Срба, објављени написи који говоре о приликама насталим тада у овом крају.¹⁸ Они нам говоре о тежини положаја у који су поново запали становници пограничних крајева.

Мобилизацију за турску војску нијесу хтјели да прихвате. Изгледа да се веома мали број одазвао тој регрутацији, и то углавном из Бијелог Поља. Иначе масовно су бјежали преко границе у Црну Гору, која их прима, наоружава и у виду комитских трупа убацује у Санџак, с намјером да добије одређене податке о стању

¹⁶ Према сјећању савременика овог догађаја.

¹⁷ Цетињски вјесник, 36, 26. X 1908.

¹⁸ Видјети бројеве од: 19. X 1908. п., 23, XI 1908.

у Турској и ради изазивања побуна заграничног становништва. Ради завођења реда и спровођења своје политике уопште, младотурци су приступили разоружавању и Срба и муслимана. Међутим, Срби то не дозвољавају — неће да предају оружје, јер наслуђују развој догађаја, односно увиђају да ће им оружје ускоро затребати. Црна Гора им је савјетовала да оружје предају а да се на терор и насиља жале преко Цетиња. Уколико им је немогуће поднијети насиље, треба да рачунају на заштиту Црне Горе — граница им је отворена. Црна Гора је заузела овакав став да би тиме показала жељу за одржавањем реда и мира на граници, да је присталица мирног рјешавања конфликта који настају. Међутим, стање је бивало све затепнутије. Убијање угледних Срба — националних радника — сваким даном узима све више маха, хапшење, и одвођење у ропство такође, малтретирање и пљачкање су свакодневне појаве тако, да је рат са Турском једва очекиван и сматран јединим рјешењем.

У вршењу терора нарочито су се истицали муслимани из Доњег Колашина. Њих је у томе подржавала и турска власт.

У погледу припреме становништва за борбу против Турака, покрета који је настао од 1909. године, начина и правца везивања са Црном Гором — у овом дијелу Санџака разликујемо неколико рејона: Пријелози, Фемића Криш и Брзава су укључени у покрет Доњовасојевића, који је и старији и јачи од покрета у другим мјестима. Други рејон би чинила села на граници према Тари (Прошење, Барице и друга), која су повезана са покретом у пљевалском срезу; становници ових села најуже сарађују са устаницима из Вашкова, Пренђана, Опраћенице и других; тај покрет је млађи и по својем интезитету слабији. Посебан рејон би чинили Бијело Поље и села око њега, гдје масовног покрета до 1912. године нема, тамо можемо да видимо повремена убијања, пљачкања, бјежања, али покрет није добијао масовни карактер; разлози су вишеструки: преовлађивало је муслиманско становништво, турске посаде су биле јаке, граница према Црној Гори, односно Србији је била доста далеко тако да су православни становници овог подручја морали показивати много више лојалности према турској власти.

На сектору Мојковца 1911. године долази до граничних сукоба који у ствари значе увод у рат. Код села Бјелојевића дошло је до сукоба 14. априла 1911. године. Сукоб је избио тако што су турски војници са карауле Пржиште отворили ватру на сељаке који су обрађивали земљу која се је налазила на турској територији. У сукоб се умијешала и Бјелојевићка чета Пољског батаљона. Дошло је до борбе, која ће трајати два дана. Интервенцијом црногорских и турских власти сукоб је обустављен, али не за дуго. Почетком 1912. године Турци су подигли већи број караула дуж саме границе од Мојковца до Опраћенице. Подигли су, том приликом, и караулу „Пржишта“ код које је 2. августа 1912. године дошло до озбиљног сукоба. Напад су извршили батаљони Колашинске бригаде. Запалили су ту караулу, затим ону на Побрђу, и потисли

турску посаду из њих. Неке карауле запалили су сами турски војници, како би доказали да су Црногорци прелазили на њихову територију. У нападу је учествовала читава Колашинска бригада са шест батаљона. Заузет је положај од Доњих Поља до Шишке на Бјеласици. И једни и други су имали великих жртава. Турска и црногорска влада су интервенисале да се сукоб неутралише, да се успостави мир на граници код Мојковца. Одређени су преговарачи: од стране Црне Горе бригадир Јанко Вукотић, обласни управитељ у Колашину, Јоко Јовићевић и погранични комесар у Андријевици Гавро Протић, а од стране Турске берански кајмакам Илија Поповић и погранични комесар Рашид Акиб паша. Комисија је утврдила да је сукоб изазван кривицом Турака и одредила неутралну зону у ширини од 300 метара са обје стране границе код Мојковца.

Овај сукоб добио је широки одјек. Европске земље, заинтересоване за развој прилика на Балкану, узеле су овај догађај као улазак Црне Горе у рат. Одмах последице овог сукоба, председника црногорске владе Митра Мартиновића посјетили су дипломатски представници Њемачке и Аустро-Угарске у Црној Гори. Том приликом је њемачки представник рекао „да се добро пази Црна Гора и њена влада, да не прими одговорност за повреду постојећег стања на Балканском полуострву, због чега би могле изгубити симпатије великих сила“.

Турски посланик на Цетињу је предао црногорској влади ултиматум „да се црногорска влада у року од 48 часова званично извини и изјави жаљење за крваве сукобе на Мојковцу“. Када то црногорска влада није хтјела да уради напустио је Црну Гору.

Развој догађаја у љето 1912. године доводи до промјене политике Црне Горе у односу на погранично становништво. Она више не тражи лојалност у односу на турску власт, напротив: убацује оружје и своје људе, потајно организује војне јединице и инсценира сукобе. У околини Берана долази до првог устанка у којем учествују и становници Брзаве, Фемића Крша и Пријелога.¹⁹

У рат против Турске 1912. године, Црна Гора је озбиљно рачунала на одзив и помоћ српског становништва у Санџаку. На дан објаве рата српско становништво је било „под оружјем“. Највећи број се налазио ван својих домова, у црногорској војсци. Налазили су се у Пољском батаљону и, заједно са црногорском војском, наступали у ослобођавању својих села. Други пак дио налазио се у Доњовасојевићкој бригади, формираној прије ослобођења. Брзавци и Кршевци 24. и 25. септембра 1912. године водили огорчене борбе са Турцима на Лиму и спријечили, по цијену великих сопствених жртава, продор Турака у правцу Горњих Села. Том приликом су попаљена њихова села.

¹⁹ Новица Ракочевић, Стање на црногорско-турској граници уочи балканског рата, Историјски записи, бр. 3—4, 1962. 09—510.

Прошћенци и Баричани су формирали на дан напада свој Прошћенско-барички батаљон.

Према плану који је ратни савјет усвојио 3. октобра 1912. године, црногорска војска је имала прворазредни задатак да заузме Скадар. Само помоћне снаге требало је упутити у правцу Санџака и Метохије. Одлука о слању мањих дјелова црногорске војске у правцу Санџака ослањала се на стање које тамо влада, односно рачунало се на добровољце који ће се придружити. С друге стране, краљ Никола и црногорска влада су знали да ће њихове аспирације у односу на Санџак и Метохију доћи у конфликт с Аустро-Угарском и да ће ова покушати да на сваки начин сачува своје позиције у том дијелу. И став Србије је стављао у изглед неслагање са Црном Гором у питању разграничења у Санџаку. Због тога се и иде на освајање позиција у Сјеверној Албанији као сигурнијој могућности.

Милорад Кораћ